Асия вә Африка язычыларынын конфрансы гаршысында

ИЧТИМАИ ҺӘЯТЫН ТӘСВИРИ

Фарс әдәбиййаты гәдим вә зәнкин бир тарихә маликдир. Бу әдәбиййатда романтик, ашигәнә мотивләрлә янашы, дәрин һикмәтли фәлсәфи фикирләрә, нәсиһәтамиз-дидактик мотивләрә вә гәһрәманлыг дастанларына раст кәлмәк мүмкүндүр. Һәмин бу һиссләри өз әсәрләриндә экс этдирән Фирдовси, Һафиз, Сә'ди, Хәйям кими фарс шаирләри нәинки өз өлкәләриндә, бүтүн Шәргдә, һәтта дүня үфүгләриндә парламыш сәнәткарлардыр.

Заман кечдикчә, Иранын игтисади вә ичтимаи һәятында дәйишикликләр әмәлә кәлдикчә, әдәбиййатда да ени идеялар, ени фикир вә истигамәтләр мейдана чыхыр. Артыг XX әсрдә Иран ичтимаи фикриндә Хәйямын рүбаиләри, яхуд Сә'динин, Һафизин шеирләри әввәлки ролуну ойнaя билмәзди. Ени дөвр, ени тәләбләр, әдәбиййатда да ени жанр вә форма тәләб эдир. Мәһз буна көрә дә биз ени дөвр Иран әдәбиййатында ени әһвал-руһиййәләрә раст кәлирик. Артыг Иран әдәбиййаты һәятын тәләбләринә чаваб вермәйә чалышараг, реализмә даһа чох мейл эдир. Иран кәндлисинин ачыначаглы вәзиййәти, харичи империалистләрин Иран торпағына зәли кими дарышмасы, Иран буржуазиясынын вә һаким даирәләринин сатгынлығы, халгын кет-кедә шиддәтләнән ифрәти, гуртулуш йолуну ингилабда ахтармасы кими мүһүм мәсәләләр мүасир Иран әдәбиййатыны мәшғул эдән әсас мотивләрдир.

Азәрбайчан охучулары дүня халгларынын әдәбиййатында баш верән һадисәләри изләдийи кими, гоншу Иран халгынын әдәбиййатыны да нәзәрдән гачырмырлар. Бу чәһәтдән 1958-чи илдә Бакыда Азәрнәшр тәрәфиндән бурахылмыш «Иран язычыларынын һекайәләри» китабы диггәти чәлб эдир. Китабда С. Һидайәтин «Һачы Аға», «Вәтәнпәрвәр», «Юрдсуз көпәк», Б. Әләвинин «Гуйруглу улдуз», «Киләк кәндлиси», Ә. Тәбәринин «Барометр», А. Үмидин «Үфүгдә ағ золаг», Дариянын «Үсян» вә Минунун «Гапалы ичлас» һекайәләри топланмышдыр. Тәрчүмәдәки бә'зи гүсурлары нәзәрә алмасаг дейә биләрик ки, һекайәләр вә мүәллифләр яхшы сечилмишдир. Китабчадакы әсәрләри охудугда мүасир Иран әдәбиййатыны мәшғул эдән әсас мәсәләләрлә таныш олуруг.

Бу һекайәләрдәки сурәтләри әсасән ики група бөлмәк олар: 1) Артыг вахтыны кечирмиш, чүрүмәклә вә эпримәкдә олан һаким синфин нүмайәндәләридир. Бунлар

Иран зәһмәткешләрини әввәлки кими чәһаләтдә сахлайыб, харичи ағаларын көмәйилә өз мәнфәәтләри үчүн онлары әзмәк истәйирләр. Икинчиләр исә артыг оянмагда вә һаггыны тәләб этмәкдә олан ени инсанлардыр. Бу чәһәтдән С. Һидайәтин «Һачы Аға» һекайәси һәм бәдиилик, һәм дә мәзмун э'тибарилә чох мараглыдыр. Язычы усталыгла, өзүнә мәхсус тәһкийә йолу илә типик бир сурәт яратмышдыр. Һачы Аға гоча, бәдәни чүрүмәкдә олан, 89 яшлы, Нәсрәддин шаһ дөврүндән галма, мәнфур тәбиәтли бир шәхсдир. Онун савады кәмдир, лакин өзүнү алим кими көстәрир. Сиясәт аләминдән хәбәрсиздир, анчаг өзүнү мәшһур дипломат кими гәләмә верир, һәтта дейир ки, Иранын ичтимаи хадимләри ондан дәрс алырлар. О, өз өлкәсинин сәадәтини алман фашистләриндә, яхуд да инкилисләрдә көрүр. Бир сөзлә Һачы Аға гоча бир һөрүмчәк кими кечә-күндүз тор гуруб пул топлайыр. О дейир: һәят сахтакарлыгдан, яланчылыгдан, мәкрдән, фитнәкарлыгдан вә фырылдагчылыгдан ибарәтдир...Һәмишә һәясыз ол, йол вермә ки, сәни яддан чыхарсынлар...Саватлы олмая да биләрсән, анчаг һәясыз ол, утанмаз ол... Биз, сойғунчулар арасында яшайырыг вә ән башлыча шей пулдур... Пул бүтүн эйибләрин үстүнү өртүр... Пулу истәдийин йолла газанмаға ичазә верилир (сәһ. 56—57—58—59). Бах, Һачы Аганын һәят идеалы будур.

Язычы һачы ағаларын артыг Иран үчүн бир тәһлүкә олдуғуну дәрк эдир вә көстәрир ки, бу чүр адам[illegible] сону чатмышдыр. Мүәллиф Һачы[illegible] гаршы шаир Мүнадийәлһәгги гоймушдур. Һәмин бу шаир Һачы Аға дейир: «Сәнин варлығын бәшәриййәт үчүн бир тәһгирдир... Сән һәмишә өз гарнын вә алчаг шәһвәтпәрәстлийинин гулу кими һәрәкәт этмисән. Инди сән донузун вә сохулчанын да һәятындан чиркин олан өз абырсыз һәятыны узатмаға чәһд эдирсән. Сән әчлафлығы өз ананын сүдү илә әммисән. Сәнә бәнзәр донузлар инсанларын һәятыны вә варыны оюнчаға чевирмиш, халг пулуну мәнимсәмиш, емәк шейләрилә вә дава-дәрманла мөһтәкирлик этмишләр. Зәли кими сән минләрлә күнаһсыз адамын ганыны соруpсан...Чанаварын төвбә этмәси онун өлүмүдүр. Йүз минләрлә инсаны өлүмә вә фәлакәтә мәһкум эдән вә бунунла да фәхр эдән, сәнин кими әчлафлары мәһв эдиб өлдүрән ше'ри һәятымын ән камил ше'ри саярдым» (сәһ. 109—110).

Көрдүйүмүз кими, бу һекайә артыг ени Иран әдәбиййатынын нә илә нәфәс алдығыны бизә сүбут эдир.

Китабдакы башга һекайәләрдә дә биз буна бәнзәр мәсәләләрә раст кәлирик. Б. Әләви «Гуйруглу улдуз» һекайәсиндә өз чанларыны халг йолунда фәда этмәйә һазыр олан ени руһлу кәнчләри тәсвир эдир. Ирәч вә Ровшән шәхси сәадәтләрини өз әгидәләринә гурбан вермәйә һазырдырлар. Иртича һәлә бунлары боғур. Ирәч һәбсханалара дүшүр. Лакин бу тәдбирләр ону сарсыда билмир.

Әһсән Тәбәри «Барометр» һекайәсиндә тез-тез мәсләкини дәйишән, пула вә шөһрәтә сатылан бир зиялынын дүшкүнлүйүнү тәсвир эдир. «Үфүгдә ағ золаг» һекайәсиндә дә Иран кәндлисинин ағыр вәзиййәти көстәрилмишдир.

Көрдүйүмүз кими, бу һекайәләр мүасир Иранын мәшғул эдән мүһүм сияси-ичтимаи мәсәләләрә һәср эдилмишдир. Азәрнәшр бу китабы нәшр этмәкдә чох яхшы иш көрмүшдүр. Бу чүр мәдәни әлагәләр өлкәләримиз вә онларын инсанлары һаггында бири-биримизә даһа айдын тәсәввүр верир вә кәләчәкдә дә бу чүр ишләри давам этдирмәк файдалы олар.

Исмайыл ШЫХЛЫ

МӨ'МИН әш ШИНАВИ
(Әрәб шаири)

КАШ ҺӘР ВАХТ!..

Анд олсун талеимә,
анд олсун көзләримә.
Зүлмәт кечәләримә,
парлаг күндүзләримә.
Инан юхум чәкилмиш,
анчаг сәни анырам.
А улдузум, эшгинлә
мән од тутуб янырам!
Каш сәнинлә биз һәр вахт,
яшаяг белә хошбахт!

Истәрәм һәр ан белә
галасан нәзәримдә,
Истәрәм чәкиб сәни
кизләдим көзләримдә.
Сонра да яваш-яваш
юмум киприкләрими,
Истәрәм көзләримдә
дайм яшадым сәни.
Каш сәнинлә биз һәр вахт,
яшаяг белә хошбахт.
Дагларын шәлаләси
һәвәсидир эшгимин.
Багларын хышылтысы
нәфәсидир эшгимин.
Бир дә, нәдир дүняда
эшгимиз тәки пүнһан
Һәр аны бизим эшгин
гиймәтлидир дүнядан.
Каш сәнинлә биз һәр вахт
яшаяг белә хошбахт!

ОЯН, СЕВКИЛИМ

Оян, севкилим.
Тез галх юхудан.
Әтрафа бах бир
Дәйишиб заман.
Оян, севкилим,
Гәлбиндә гурур,
Гаршында айдын
Бир адам дурур.
Бах: кей үзүндә
Янир шәфәгләр...
Өмрүн юхуда
Кечмәсин һәдәр!
А достум, эшгин
Янир күнәштәк,
Илк баһар кими
Мүлайим, гәшәнк.

Оян, севкилим,
Шәргә бах: янар!
Мән әсир сәрин,
Күләр ояныр.
Шеһдә юяну
Бағ да, чәмән дә.
Нәғмә булағы
Гайнар бәдәндә.
Бәсдир атдығын,
Әзизим, оян,
Гәлбимдә сәнсән
Мәним һәр заман.
Сәнин эшгинә
Олмамыш дучар

Һәят кечирди
Мәнә зәһримар
Эшгинлә янды
Өмрүм мәш'әли
Кечди һәятым
Көзәл, иш'әли.
Көзү күнәшә,
Гыш кими донду
Янды үрәкләр
Нә яшы сөнду.
Тәрк этди мәни,
Кетди кәдәр, гәм.
Севинч дәрясы
Олмушдур синәм.

О. ГОХ
(Зәнчи Африкасы шаири)

ЭШИДИРСӘНМИ, ГАРДАШ!

Эшидирсәнми, гардаш, шейпурларын
сәсини?
Дөйүшләрә чагырыр, чалынмыр
о бош ерә.
Гошулурсанмы, бачы, сән дә
бизимлә биркә
Азадлыгын йолунда дөйүшә
кедәнләрә?
Эшидирсәнми, гардаш, шейпурларын
сәсини?
Дөйүшләрә чагырыр, чалынмыр
о бош ерә.

Гошулурсанмы, бачы, сән дә
бизимлә биркә
Һәгигәт дейәнләрә, һагг тәләб
эдәнләрә?
Эшидирсәнми, гардаш, шейпурларын
сәсини?
Сән дә кет силаһ көтүр, үрәкли
ол һәмишә!
Гошулурсанмы, бачы, сән дә бизим
чәркәйә,
Бәрабәрлик йолунда биз кедирик
дөйүшә!

Тәрчүмә эдәни:
Теймур ӘЛИЕВ

Аг чичәкләр

Бәрдә район партия комитәсинин биринчи катиби Хосров Ағаевин иш отағында ики нәфәр отурмушду. Онларын бири арыг, о бири исә ортабой бир адам иди. Әйниндәки боз пенчәк күчлә дүймәләнмишди. Республикамызда 410 мин тон памбыг мәһсулу уғрунда кедән мүбаризәдә Бәрдә зәһмәткешләринин нечә иштирак этдикләри илә марагландығымы вә колхозлардан биринә кетмәк истәдийими катибә сөйләдим.

О, үзүнү орта бойлу адама тутараг:

— Йолдаш Аббасов, бәлкә, сизин колхоза кедәк?—деди.

— Истәмирәм,—дейә Аббасов әркөйүнчәсинә чаваб верди. Сонра чибиндән ири, гырмызы дәсмал чыхарараг енинчә гырхылмыш башынын вә үзүнүн тәрини силди.

Аббасов йолдашын бу чавабы мәни чох марагландырды. Һәр шей бир тәрәфә дурсун, ахы республикамызда бәрдәлиләр гонагпәрвәрликләрилә адланыр. Бир дә ки, о, бизим колхоза кетмәйимизи нә үчүн истәмәсин?

Катиб деди:

— Мән дә сизин колхоза кетмәйин тәрәфдары дейиләм.

Фүрсәтдән истифадә эдиб һәр икисиндән сорушдум:

— Ахы нә үчүн?

— Она көрә ки, Гияс Аббасов йолдашын сәдрлик этдийи «Гәләбә» колхозунда бу ил памбығын бечәрилмәси иши яхшы тәшкил эдилмәмишдир. Саһәләриндә памбыг гурду вардыр.

Катиб көзләрини эйни бир нөгтәйә дикәрәк фикрә кетди. Сонра столун үстүндән бир мәктуб көтүрүб бизә охуду. Мәктубда язылмышды:

«Район партия комитәсинә:

Күндә музейә кәлән минләрлә тамашачы Азәрбайчан халгынын гәһрәман оғлу, мәшһур снайпер Мәммәдәли Аббасовун Бөйүк Вәтән мүһарибәси күнләриндә көстәрдийи икидлийи экс этдирән сәркийә бахдыгча, онун талеи илә марагланыр. Һазырда онун саг олуб-олмадығыны, һарада вә нә ишлә мәшғул олдуғуну билмәк истәйир. Музейә кәләнләрин арзусуну еринә етирмәк үчүн бизә мә'лумат верменизи хаһиш эдирик.

Шимал һәрби дәниз музейинин директору: полковник Полемаренко»

Хосров Ағаев мәктубу бир тәрәфә гоюб:

— Мәммәдәли Аббасовун сәдр олдуғу колхоза кетмәйиниз мәсләһәтдир,—деди.—Ленинградлылары марагландыран Аббасовун иши бәлкә, сизин үчүн дә мараглы олду. Инди о, районумузда бөйүк бир тәсәррүфата башчылыг эдир.

Имирли кәндинә тәхминән 100—150 аддым галмыш бөйүк алагапынын үстүндә ири һәрфләрлә «Бакы фәһләси колхозу» сөзләри язылмышды. Демәли, ленинградлыларын көрмәк истәдикләри гәһрәман бурада ишләйир.

Кәндә доғру ирәлиләйирдим, күнәш Имирли кәндинин үзәринә сәпәләнмиш телләрини йығараг яваш-яваш гүруба доғру әйилирди. Кәндин үст тәрәфиндән сәрин меһ әсир, йол боюнча узанан памбыг колларынын ям-яшыл ярпагларыны аста-аста титрәдирди.

Ағ чичәкләри хатырладан енинчә ачмыш памбыг гозалары зәриф боюнларыны әйәрәк бир-биринә яхынлашыр, сонра дикәләрәк күлүмсәйирдиләр. Исти яй күнләри бир-бирини өтүб кедирди. Имирлидә исә элә бил ки, баһар—ағ чичәкләр баһары енинчә башлайырды...

Йолун алт тәрәфиндә гайнаян булағын дум-дуру сую дашлардан төкүлүб шырылты илә ахыр, сонра исә бөйүрткән колларын арасында кизләнәрәк көрүнмәз олурду. Ону дөврәйә алмыш инчәбел гыз-кәлинләр ал-үзләрини ююр, мис сәһәнкләрини су илә долдурараг, ағ парчаны исладыб сәһәнкин үстүнә салыр, ону чийинләринә алыб чәркә илә тикилмиш кәнд эвләринә доғру галхырдылар. Бир гәдәр аралыда дөшләринә дәри дөшлүк бағламыш бәнналар дивар һөрүрдүләр.

— Ишиниз ирәли, уста,—дейә онлара яхынлашдым.

— Хош кәлдиниз, чох саг олун,—дейә онлардан бири әлиндәки маланы тәзәчә бошалтдығы сементин үзәринә гояраг әһәнкли әлини дөшлүйүнә силә-силә бизә тәрәф кәлди.

— Нә тикирсиниз, ай уста?—дейә сорушдум.

— Идарәмиз үчүн бир бина тикмәк истәйирик.

— Нечә көз олачаг?

Гоча бәнна ири әлләри илә күнлүйү әзилмиш шапкасыны бир гәдәр яна әйәрәк кичкаһыны овушдура-овушдура деди:

— Он бир көз.

— Кичик дейил...

— Валлаһ нә билим, ай оғул. Бу сон вахтларда колхозларымызда о гәдәр бөйүк биналар тикирик ки, бу онун янында мәнә кичик көрүнүр... Һәлә тикдийимиз идарә бинасынын янында бир клуб да олачаг. Она кейфин истәйән нахышлар вурачайыг.

Гоча олмасына бахмаяраг, уста чох күмраһ иди. О, биноврәйә гойдуғу һәр бир дашы усталыгла йонур, диггәт вә сәлигә илә ишләйирди.

— Бәс сәдриниз һарададыр?

— Бурада иди. Бакыдан нефтчи гонагларымыз кәлмишди. Йә'гин ки, онлары йола салмаға кедиб. Бәлкә дә, үчүнчү бригаданын ериндәдир,—дейә уста әлавә этди. Биз һәмин бригаданын еринә кетмәйә һазырлашырдыг ки, машын сәси кәлди. Аяг сахладыг. Нефтчи гонагларын һансы мә'дәндән кәлдийини устадан хәбәр алдым.

— Бакыдан, Сталин адына нефтайырма заводундан кәлибләр. Элә бир ил олмаз ки, бизи яда салмасынлар. Бах, бу тикинтини көрүрсәнми?—дейә уста әлини узадыб памбыг тарласынын янындакы икимәртәбәли истираһәт дүшәркәсини көстәрди:

— Ону һәмин достларымыз тикдирибләр. Янында да яхшыча һамамы вар. Суюн төкүлмәйи илә гызмағы бир олур. Чамаатымыз орада чимир, талварда да истираһәт эдир.

Машын кәлиб чатды. Шофер ону биздән хейли аралыда сахлады. Кабинкадан бир адам дүшүб ити аддымларла бизә доғру кәлди.

— Сәдрдир,—дейә уста башы илә ишарә эдәрәк кәлән адамы көстәрди.

Мәммәдәли Аббасов алчагбой, лакин мөһкәм бәдәнли, сарышын бир адам иди. 37—38 яшы оларды. Тез-тез данышырды. Әйниндә көй сәтин пенчәк, аяғында брезентдән узунбоғаз чәкмә вар иди. О, көрүшдүкдән сонра бирбаш мәтләбә кечди:

— Памбығымыз нечәдир, хошунуза кәлирми?

— Инди кәлмишик...

— Онда кедәк,—дейә о, машына доғру аддымлады.

— Бу саһәйә баха биләрикми?

— Хейр, мешә әтрафындакы саһәләрә кедәк. Онсуз да бригадирләр йол кәнарындакы памбығы яхшы бечәрирләр, кечә-күндүз гуллуг эдирләр. Вахтлы-вахтында алағын эдир, суюн верирләр ки, кәлиб-кедән десин, кишинин оғлу яхшы памбыг етишдириб. Кәнар әкинләрә кедәк.

Уста илә худафизләшиб бирликдә Шаһвәлиләрә кетдик. Көз ишләдикчә көрүнән памбыг колларына бахмагдан адамын көзләри доймурду. Һәр колда 25—30 памбыг гозасы варды. Онлар артыг ачылмагда иди. Мәммәдәли Аббасов һәр бир кола бәләд имиш кими, ону каһ сага, каһ сола әйир, ярпагларына бахырды.

Кәздийимиз саһәләр алағдан элә тәмизләнмишди ки, бир дәнә дә олсун от тапмаг мүмкүн дейилди. «Бакы фәһләси» колхозчулары август айында хүсусилә мәһсулдар ишләмишдиләр. Онлар бир нечә дәфә саһәләрә култивасия чәкмиш вә памбығы яхшы сувармышдылар. Биз ирәлиләдикчә ағ чичәкләр элә бил ки, чохалыр, ям-яшыл коллар арасында гәрибә бир мәнзәрә әмәлә кәтирирди.

— Бу ағаран чичәкләри көрүрсүнүзмү?—дейә сәдр енинчә ачылмыш бир гозаны гырыб мәнә узатды.—Бир нечә күндән сонра көрдүйүнүз бу яшыллыг башдан-баша ағ ипәйә бүрүнәчәк, кәндимизин гыз-кәлинләри онлары йығыб дөвләтә тәһвил верәчәк, дөвләтдән исә чохлу пул алачаглар—О, тамам ачылмыш бир гозанын памбығыны көтүрдү, әлиндә диднишдирә-диднишдирә:

— Бунун да гәрибә бир сәркүзәшти вар,—деди.

...Сәдрин үзү тутулду. О, узаг бир хатирәни ядына салырмыш кими сөзүнә давам этди:

— Мүһарибә енинчә башламышды. Чәми бир нечә ил иди ки, эвләнмишдим. Педагожи мәктәби битириб кәндимиздә, Ләмбәранда мүәллимлик эдирдим. Октябрын әввәлләри иди. Шакирдләримлә бирликдә тарлая кетмишдим, колхоза көмәк эдирдик. Памбыг салхым-салхым олуб төкүлүрдү. Хейли йығмышдыг. Күн батана яхын йығдығымыз памбығы бир ерә топлайыб кетмәйә һазырлашырдыг. Фикирләширдим ки, кедим көрпәми дизимин үстүнә алым, онунла бир гәдәр вахтымы кечирим. Ким билир, бәлкә, кедиб гайытмадым. Элә бу вахт көрдүм ки, йолдашым, ондан хейли аралыда исә почтальон чийниндә чанта бизә сары кәлирләр. Йолдашымын нә үчүн кәлдийини баша дүшдүм. О, гәмкин бир һалда деди:

— Сәни әскәрә чағырыблар.

Шакирдләримлә видалашдым. Көзләрим әтрафы доланды...Әлими атыб бир чәнкә памбыг көтүрдүм, дөш чибимә гойдум, сонра исә бирбаш һәрби мәнтәгәйә кетдим. Эвә кедә билмәдим. Чүнки вахт аз иди. Йолдашларымдан айры дүшә биләрдим. Далымча эвдән адам кәләнә гәдәр бизи йола салдылар. Анам йолума кәтирдийи чөрәйи элә дә кери гайтармышды...

Әввәлдән ахыра гәдәр шимал чәбһәсиндә олдум. Гыш кәлмишди. Бир дөйүшдә чәнәмдән яраландым. Дөш чибимдәки һәмин о бир чәнкә памбыг яхшы кара кәлди. Ярамын үстүнә гоюб ганы сахладым. Мәни хәстәханая апардылар. Һәкимләр памбығы атмаг истәйирдиләр, анчаг гоймадым. О, гыпгырмызы гана боянмышды. Енә чәбһәйә гайытдым. Ән әввәл гана боянмыш памбығы эшиб пилтә кими дүзәлтдим. Һәр бир дүшмәни өлдүрдүкчә һәмин пилтәдә бир дүйүн вурурдум. Ийирми күндә 87 дүйүн вурмушдум. Инди һәмин гана боянмыш 87 дүйүнлү пилтәдир ки, ленинградлылар Шимал һәрби дәниз музейиндә она тамаша эдир, мәним саг олуб олмамағымла марагланырлар...

Бу, Аббасовун мүһарибә күнләриндәки икидлийиндән ялныз бир эпизод иди. Бундан сонра нә гәдәр тә'кид этдимсә, о, һеч бир сөз данышмады. Баягдан бәри онун севинчлә долу симасы инди гүссәли иди.

Мәммәдәли кәдәрләндийини бирүзә вермәмәк үчүн дәрһал сөһбәти дәйишди. Памбыг шахынын будағындан ири бир ярпаг гырараг она бахыб күчлә күлүмсәйирмиш кими деди:

— Биз памбыг гурду илә вахтында мүбаризә апармышыг. Саһәмиздә алаг йохдур. колларын учу вахтында вурулуб. Бүтүн саһәнин әтрафы 7—8 метр шумланыбдыр.

— Көзләйин ки, мүхбирләр сизи «Гәләбә» колхозунун сәдри Гияс Аббасовла сәһв салмасынлар. Йохса, зиянверичиләрлә пис мүбаризә апаранлар әвәзинә, сизин адыныз газетләрә дүшәр.

— «Гәләбә» колхозуна да көмәк этмәк лазымдыр,—дейә сәдр чидди сурәтдә әлавә этди.—Районумуз бу ил дөвләтә 26 мин тон памбыг тәһвил верәчәк. Бир-биримизә көмәк этмәсәк, вердийимиз сөзә әмәл эдә билмәрик, э'тибардан дүшәрик. Зиянверичиләр чох горхулудур. Вахтында габағыны алмасан, ағыр зиян верә биләр.

Биз тәрәчә һөрән, бардаклары салигәйә салан, мейданча ерини тәмизләйән колхозчуларын янына кәлдик. Онлар бөйүк бир һәвәслә памбыг йығымына һазырлашырдылар.

Сәдр онлардан бирини мәнә көстәрәрәк:

— Кәнч манга башчысы Кәһәр Мәммәдовадыр,—деди.

Бу ил һәр һектардан нә гәдәр памбыг көтүрәчәкләрини Кәһәрдән сорушдум. О, күлүмсәди:

— 35 сентнер,—дейә чаваб верди.

...Кәндә үз гойдуг. Һава сакит, кейүн үзү тәр-тәмиз иди. Нә сәдр данышыр, нә мән динирдим. Гаранлыг яваш-яваш Имирли кәндинин үстүнә кәлирди. Кәнд ушаглары бир-бирини һарайлаяраг бири көрпә бузову тутур, бә'зиләри дә нахырын габағына йүйүрүрдү.

Мүсаһибим көкс долу нәфәс алараг деди:

— Инди әсл мүбаризә мейданы бурадыр, әсл икидлик дә бурададыр.

Тофиг ӘФӘНДИЕВ

Һашим МИНА

СОН ҺЕКАЙӘ

Бу әсәрләр әрәб халгынын истиглалиййәти уғрунда мүбаризәси һаггында өз ганлары илә һекайә язан Юсиф Сүлеймана, Фаһедә вә онун йолдашларына һәср олунур. Онларын фачиәли өлүмү өлкәмизин мүртәче даирәләри үчүн силинмәз рүсвайчылыг ләкәси олачагдыр.

ҺӘБСХАНАНЫН рутубәтли, гаранлыг вә тәк камериндә өлү сукуту һөкм сүрүрдү. Бурада өлүм вә һәят шиддәтли мүбаризәдә үз-үзә кәлмишди. Һеч кәс күзәштә кетмир, һеч кәс тәслим олмаг истәмирди. Һәмишә белә олмуш вә белә дә олачагдыр. Доғрудур, бу дәфә өлүм дә гәләбә чалмыш кими көрүнүрдү, лакин һәят өз әзәмәтини вә гүдрәтини көстәрирди.

Юсиф Әбд-әл-Мәнам әлини юхары галдырды, алнына төкүлән сачларыны бармаглары илә архая дарады вә ирәлийә доғру гәти аддым атды. Онун бахышларында һәм нифрәт, һәм ифтихар вә һәм дә гүдрәт дуюлурду.

Сабаһ сәһәр... О, камердә вар-кәл этмәйә башлады... Сонра, нә исә эшидирмиш кими, өз-өзүнә деди:

— Сабаһ... Сабаһ сәһәр күнәш өзүнүн илк гызыл шүаларыны ер үзүнә сәпәндә, бу шүалар ағачларын вә отларын, эвләрин үстүнә дүшәндә, онлар мәним дә сачларымы, үзүмү ишыгландырачаг, сабаһ дар ағачындан асылачаг бәдәнимими гыздырачагдыр...

Юсиф дишләрини гычыртды: әсәбләри титрәди: о, гаранлыг, дар камердә аддымлады, она элә кәлди ки, һәбсхана гуллугчулары вә чәллад онун ардынча кәлмишләр; о, галын кәндири елләнмәкдә олан дар ағачыны көрдү, о өз өлүмүнү көрдү.

— Сабаһ сәһәр һәятымын сон сәһифәси гапаначаг вә әбәдиййәт сәһифәси ачылачагдыр. Халг хошбәхтлик уғрунда мүбаризә эдәнләри унуда биләрми? Йох, һеч вахт унутмаз!

О, бу сон чүмләни бир нечә дәфә тәкрар этди. Юсиф сөзүнә давам эдәрәк деди:

— Мәним анам да өз оғлуну яддан чыхармаячагдыр. Мән ону чох севирәм. Һәмишә она меһрибан олмушам. Гоча анама языгым кәлир. Анам мәни о гәдәр чох севир вә әзизләйирди ки, буну һеч бир севки илә мугайисә этмәк олмаз. Лакин мәни яддан чыхармаячаг башга бир гадын да вардыр. О, һеч бир гоһумлуг телләрилә мәнә бағлы дейилдир. Анчаг о, галбимә яхындыр: Сәлимә!

Юсиф илк көрүшү ядына салды; о заман онлар ялныз бахышлары илә данышардылар. Сонра дост олдулар, бирликдә чийин-чийинә мүбаризәйә башладылар. Араларында мәһәббәт мачәрасы башлады... Һәятда идея бирлийиндән гүввәтли бир шей йохдур. Биркә мүбаризәдән башга һеч шей инсанлары бу гәдәр яхынлашдырмыр. О, Сәлимә илә танышлығыны ифтихарла хатырлады. Юсифә элә кәлди ки, о, гәдим әфсанәләрдәки баһадырлардандыр, күчлү вә мәтанәтлидир. Бәли, о, өлүмдән күчлүдүр, өз чәлладларындан күчлүдүр.

Гаршыдакы дәһшәтли һадисә Юсифин көзүнә чүз'и вә ади бир шей кими көрүндү. Додаглары тәрпәнди, деди:

— Гей мәним вәтәним, мәним халгым яшасын!

...Бу вахт Юсифин анасы оғлунун шәклини әлиндә тутуб, онун үзүндән өпүр вә ихтиярсыз олараг өз-өзүнә дейирди:

— Доғруданмы, сән өләчәксән! Мән буна дөзә билмәрәм... Оғлум!.. Мәним оғлум!.. Юсиф!.. Мәним севимли Юсифим!..

Һәбсханада олдуғу кими, йохсул дахмаларда да эйни өлү сукуту һөкм сүрүрдү. Йохсул адамлар өз гайғы вә кәдәрләрини мүвәггәти олараг унудуб, дәрин юхуя далмышдылар. Лакин онларын юхусу да һәйәчанлы иди: халгын гәзәби һәр дәгигә чоша биләр, вулкан ичиндә яшаян адамлар өлүмдән вә тәһлүкәдән горхмазлар...

Гадынлара мәхсус һәбсхананын камериндә дә гаранлыгдыр. Сәлимә үрәйинин ағрысындан юхудан оянды вә дәрһал Юсифи хатырлады... О, инди нә дүшүнүр? Сәлимә пәнчәрәйә яхынлашды. Дәмир мәһәччәрдән япышды вә кечәнин зүлмәтинә нәзәр етирәрәк, һөнкүр-һөнкүр ағламаға башлады. Онун көз яшлары гәзәб вә э'тиразы билдирән көз яшлары иди. О, мәһәччәри силкәләмәйә башлады. Сәлимә бу дәмир чубуглары ериндән чыхарса нечә олар? О буну эдә билмәзми? Инди о, фөвгәл'адә, мүстәсна бир иш көрмәлидир. Сәлимә өзүндә сарсылмаз бир гүввә дуйду. Ахы, севимлисини азад этмәк онун еканә мәгсәди иди. О, бунун үчүн Юсифин дүшмәнләриндән, мәһкәмәләрдән вә чәлладлардан горхмурду. Зәиф, сакит гадын гәзәбләнмиш бир ширә дөндү. Юсифин дар ағачында елләнән бәдәни, онун көйәрмиш үзү Сәлимәнин көзү гаршысында чанланды.

Сәлимә көзләрини гаранлыға зилләмишди вә санки ени мүбаризә үчүн бу гаранлыгдан гүввә алмаг истәйирди. Сонра о дөнүб өз еринә кәлди. Енә дә Юсифин симасы көзү габағына кәлди; о күлүмсәйирди вә өзүнүн әсл икидләрә мәхсус сәсилә санки Сәлимәйә тәсәлли вериб дейирди:

— Сәлимә, дарыхма... Һеч дарыхма... Бизим вә ушагларымызын көзәл кәләчәйи үчүн мүбаризәдә һәр шейә дөзмәк олар...

Сәлимә һәсирин үстүндән аяға дурду вә нәфәси тутула-тутула, астадан деди:

— Эйби йохдур... Бәли, бәли, эйби йохдур... Кет, мәним севкилим, кет!.. Сән һәмишә яшаячагсан... Узагда олсан да мәнимләсән... Бәли, өлүм бәдәнә галиб кәлир, анчаг һәгигәт яшаячагдыр.

Сәлимә әлләрини ирәли узадыб деди:

— Юсиф! Юсиф!..

Лакин Сәлимә бирдән сәндәләди, әлини алнына гойду вә пычылты илә деди:

— Ахы Юсиф узагдадыр... Бу юхудур... мәнә нә олмушдур?.. Дейәсән, сайыглайырам.

О, бир даһа һәсирин үстүнә сәрилди; Юсифин сәси арасы кәсилмәдән онун гулагларында курлайырды:

— Сәлимә, мән раһат өләчәйәм... Мәним эгидәм гая кими мөһкәмдир...

Хорузлар сәһәрин яхынлашдығыны хәбәр верәндә, дан ери сөкүләндә һәбсхана рәиси, онун ардынча шейх вә бир нечә салдат камерә кәлдиләр.

Юсиф Әбд-әл Мәнам бу дәһшәтли сааты көзләйирди. О, үстүнү чырпды, ериндән галхды вә бир кәлмә данышмадан шейхин сөзләрини динләди. Салдатлар онун биләкләринә гандал вурдулар вә кәндири чил илан кими гыврылан дар ағачынын янына апардылар... Издиһам э'дам еринә топланмышды. Юсиф өлүмү итирмәдән көрпүнүн үстүнә чыхды вә мейдана нәзәр етирди. Юсиф әлини юхары галдырмаг, ону әбәдиййәтә йола салмаға кәлән адамлары тәбрик этмәк истәди. Лакин әлләри архасында бир-биринә бағланмышды. Бу вахт о, мәғрур бир һәрәкәтлә башыны силкәләди вә кәндирин алтында дайанды... Бир дәгигә сонра онун бәдәни һавадан асылы галды...

Һәбсхана забити пәнчәрәдән бахырды. Бурадан э'дам ери көрүнүрдү. Юсифин бәдәни дар ағачында елләнирди. Сонра забит енә дә көзлүйүнү тахыб, мәктубу охумаға давам этди. Бу мәктубу Юсиф өлүмүндән габаг анасына язмышды:

«Бу мәктубу язмадан әввәл мән чох дүшүндүм: өзүмүн сон мәктубуму кимә көндәрим? Анама, сәнәми, Сәлимәйәми, халгымамы, яхуд иш йолдашларымамы көндәрим? Мән дар ағачы алтында дайананда сон сөзүмү халгыма дейәчәйәм. Бу мәктубу сәнә язырам. Истәрдим ки, сәнин дә галбиндә сәни оғлундан мәһрум эдәнләрә гаршы мүгаддәс нифрәт һисси аловлансын. Өлүмүм габағы сәндән хаһиш эдирәм: ағлама! Баша дүшүрәм ки, бу хаһиши еринә етирмәк сәнин үчүн чәтиндир. Анчаг мүбаризләрин аналары ағламамалыдыр, чүнки онлар ағласа, чәлладлара гаршы нифрәтләри дөнүб су олар...

Мән йохсул аиләдә анадан олмушам: бизим мәһәлләдә мәним кимиләр чохдур... Һәлә ушаг икән атасыз галмышам вә аилә гайғысы чәкмәйә, өз зәһмәтимлә кичик гардашларымы бөйүтмәйә башламышам. Мән бөйүдүкдә һәяты да өйрәндим, өз йохсуллуғумузун вә бәдбәхтлийимизин сәбәбләрини дүшүндүм вә дәрк этдим. Бүтүн һәятымы йохсуллуғу вә чәһаләти арадан галдырмаг, вәтәнимә вә халгымы хилас этмәк, сәни вә сәнин кими бүтүн аналары, мәним кими бүтүн оғуллары, атам кими бүтүн аталары хошбәхтлийә чыхармаг уғрунда мүбаризәйә һәср эдәчәйимә анд ичдим. Буну исә чинайәт сайдылар, чүнки чәлладларымызын дүзәлтдийи гануна гаршы белә һәрәкәт эдәнләр чәзаландырылыр. Онлар мәни өлүмә мәһкум этдиләр... Мән дә өз андыма садиг олараг өлүрәм.

Сән бир даһа мәни көрмәйәчәксән. Анчаг гардашларым, иш йолдашларым галачаглар: сәнин оғлун кими онлар да бөйүйәчәк вә чәсур олачаглар; сәнин оғлун кими онлар да мүбаризә эдәчәкләр; онлардан бә'зиләри сәнин оғлун кими өлүмлә үз-үзә кәләчәк, чәлладлардан кечәчәкләр. Онлара да мәнә бахан кими бах, мәни севән кими онлары да сев, мәнә һөрмәт этдийин кими онлара да һөрмәт эт. Мәним кими онлар да сәнин оғлундур, чүнки онлар бәшәриййәтин өвладларыдыр, сән дә онларын аналарындан бирисән.

Мәним әвәзимә Сәлимәнин үзүндән өп вә гой бу өпүшдә өлүмә кедән адамын галбиндәки сәдагәт вә мәһәббәт һисси өз ифадәсини тапсын. Мәһәлләмизин балача ушагларыны үзүндән өп, иш йолдашларыма вә гардашларыма салам етир вә онлара де ки, мән өлүмдән әсла горхмурам...

Сәнин вахтилә: «Нә ишлә мәшғулсан?» дейә сорушдуғун ядыма дүшдү. Мән дедим ки, халгымын чөрәк вә азадлыг уғрунда мүбаризәси һаггында һекайәләр язырам. Сән күлүмсүндүн:

— Оғлум, бу һекайәләр мараглыдырмы?—дейә сорушдун.

Мән чаваб вердим ки, онлар яхшы һекайәләрдир, анчаг бир күн кәләчәк даһа көзәл, даһа гүввәтли һекайәләр язачағам. Мән инанырам ки, ән гүввәтли һекайә ганла, инсанын өз ганы илә язылыр.

Сабаһ сәһәр... Бәли, сабаһ сәһәр өзүмүн сон һекайәми ганымла язачағам. Бу һекайә исә яздығым бүтүн һекайәләрин ән яхшысы олачагдыр».

Забит көзлүйүнү чыхарды вә енә дә пәнчәрәдән бахды... Юсифин бәдәни дар ағачында елләнирди.

Забит астадан деди:

— Бәли, бу һекайә сәнәткарын яза биләчәйи ән гүввәтли һекайәдир.

Лакин бу һекайә һәлә гуртармамышдыр. Юсифи әбәдиййәтә йола салмаға кәлән адамлар онун сонуну язачаглар. Онлар инсанын нечә өлүмә кетдийини көрдүләр, онлар мүбаризә апарыб гәләбә чалмаг сәнәтини өйрәнмәк үчүн бурая кәлмишдиләр.

1949-чу ил.

Тәрчүмә эдәни: М. ӘКБӘР